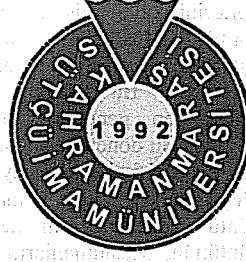

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ULUSLARARASI İSLÂM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU
CİLT III

International Symposium On Islam And Model
Human

المؤتمر الدولي عن الإسلام والإنسان النموذجي

26-27-28 Nisan 2018 – KAHRAMANMARAŞ

Adres:

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Sosyal İşler Dairesi
Başkanlığı Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü
(0 344 223 76 71)

&

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı
Tel: (0344 300 27 01)–

e-mail:

islamvemodelinsansempozyumu@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPZYUMU
26-27 NİSAN 2018**

İmtiyaz Sahibi

Fatih Mehmet ERKOÇ
Büyükşehir Belediye Başkanı

Genel Yayın Koordinatörü

Cevdet KABAKCI
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa SEMERCI
Kültür ve Turizm Şube Müdürü

Editör

Prof. Dr. M.Akif ÖZDOĞAN
Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TİYEK
Dr. Öğr. Üyesi Veli ABA
Arş. Gör. Sezai KORKMAZ
Arş. Gör. İrfan KARA

Yayına Hazırlayan

Ömer Yalçın OVA - Mehmet CANLI

Dizgi&Mizanpaj ve Tasarım

Arş. Gör. Sezai KORKMAZ - Arş. Gör. İrfan KARA
Fikir Ajans

ISBN

978-605-4996-62-9 (Tk.) - 978-605-4996-63-6

Basım Tarihi: 2018

Yapım & Baskı: Fikir Ajans

Yönetim Yeri

Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı

Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü

0 (344) 225 24 15 - 16

www.kahramanmaras.bel.tr

**Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kahramanmaraş Büyükşehir
Belediyesinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.**

İMAM MÂTURİDİ'DE "ADALET" KAVRAMININ MODEL
İNSANIN OLUŞUMUNDAKİ KATKISI

Mehmet TÖZLUYURT*

Öz

İlahi vahiy, iyi niyetlilik, başkasını istismar etmemek, doğruluk, iffetli olmak gibi pek çok erdemli davranışı içermektedir. "Adalet" de bu vasıfların en başında gelen kavramlardan biridir. Adalet, doğruluğun zihinlerde kesinlikle yer etmesidir. Adl'in 'doğru' manada kullanımı ise, 'hakkaniyet' kavramına, 'haksızlıktan uzak durma' anlamına denktir. Sözlüklerde hüküm vermede "insafli davranma" anlamını taşıdığı ve aksinin zulmetmek olduğu ifade edilmektedir. Kur'an'da "adalet" manasında en çok kullanılan kavram ise Kıst kelimesidir.

Yüce Allah, yaratmış olduğu varlıklara karşı adaletli olduğunu Kur'an'da bildirmiştir. A'râf 29: "De ki: 'Rabbim adaleti emretti'" ve Nisâ 58. "Gerçekten Allah, size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder" ayetlerde geçtiği üzere Allah Teâlâ, elçilerinden de adaletli olmalarını istemiştir. Onlar da her şartta bu emre uymuşlardır. Bu elçilerden biri olan Hz. Muhammed de günün problemlerini doğruluktan, eşitlik ve hakkaniyetten ayrılmadan ele almış ve çözüme kavuşturmuştur.

Kelam âlimleri beşeri adaletten ziyade İlahi adalet üzerinde yoğunlaşmışlardır. Hâlbuki özgür olarak yaratılan insanın en temel görevi bütün davranışlarında adaleti etkin kılmaktır. Çünkü bazı insanlar, Peygamber'in vefatından sözlerinde ve eylemlerinde adaletli olma konusunda sürekliliği sağlayamamışlardır. Onların bu şekilde bir tavır sergilemeleri, İslam dünyasındaki siyasî, dinî, ilmî ve ideolojik etkenlerden kaynaklanmaktadır. Bu kırılmalar, daha sonraki Müslümanları, düşünceleri tartışmak yerine kendilerinin ait olduğu siyasî ve mezhebi grupların anlayışlarını savunmaya sevk etmiştir.

İslam dünyasında gündelik siyasetten ve mezhebi taassuptan uzak, akil ve vahye dayalı sistem geliştiren âlimler de olmuştur. Bunlardan birisi de İmam Mâturîdî'dir. O, diğer inançlara ve mezheplere karşı saygı ve adalet anlayışı içinde hareket etmiştir. Tebliğimizde İmam Mâturîdî örneğinde model insanın özelliklerinden biri olan adalet kavramı üzerinde duracağız.

Anahtar kelimeler: Allah, Adalet, Mezhep, İmam Mâturîdî, İnsan.

CONTRIBUTION OF THE CONCEPT OF "JUSTICE" IN IMAM
MÂTURİDİ IN MODEL HUMAN CONSIDERATION

Abstract

Divine revelation has many characteristics such as good intentions, abuse of others, truthfulness, being chaste. "Justice" is one of the first concepts of these qualities. Justice is the absoluteness of the mind and its fixation in the minds. The use of "noun" in the "right" maneuver is the meaning of "justice" and "away from injustice". It is stated that the dictionaries have the meaning of "being merciful" and the oppressor is oppressed. The most commonly used concept in the Qur'an is the word "kist".

Almighty Allah has revealed in the Qur'an the Qur'an that he is just about the beings that He created. Say: 'Say: My Lord has commanded justice and

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, TLF: 0533 511 68 55
e-mail: mehmet.tozluyurt@bozok.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Nîsâ' s 58: "Allah indeed commands you to judge justly when you judge between men and women, to give you ehline of your trusts." They also conform to this order in all circumstances. One of these messengers, Hz. Muhammad handled the problems of the day without separating from righteousness, equality and equity.

Kelam scholars have concentrated on divine justice from human justice. However, the most basic duty of a person created freely is to make justice effective in all his actions. For some believers, after the death of the Prophet, have not provided continuity in their words and actions. Their attitudes in this way are due to political, religious, scientific and ideological factors in the Islamic world. These breaks have encouraged later Muslims to defend their understanding of the political and sectarian groups to which they belong rather than to discuss ideas.

There have also been scholars in the Islamic world who have developed a system based on reason and vile, away from everyday politics and sectarianism. One of them was Imam Mâturîdî. He has acted in the understanding of respect and justice towards other beliefs and sects. We will also emphasize the concept of justice, which is one of the characteristics of the model man in the case of Imam Mâturîdî in this paper.

Keywords: Allah, Justice, Sect, İmam Mâturîdî, Human.

Giriş

Göreceli bir kavram olan adaletinuygulanması, toplumdaki topluma ve bireyden bireye büyük ölçüde farklılık arz etmektedir. Ancak teraziler birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, birtakım unsurların hepsinde bulunması ihtimal dâhilindedir. Belli bir adalet standardını yakalamak için ise insanüstü veya ilahî otoriteye ihtiyaç vardır.

İnsan, haklarından yoksun bırakıldığına inandığında adaleti büyük bir arzu ile istemektedir. Makam ve mevki açısından toplumun üst tabakasından olup hak ihlalleri yaşayanların da adalete sempati ile yaklaştıkları bir gerçektir. Adaletle ilgilenenlerin ortak oldukları bir nokta vardır ki, o da adalete duyulan ihtiyaçtır. Ancak konu, adaletin unsurlarına ve onu dünyada uygulamanın yollarına gelince anlaşmazlıklar baş göstermektedir.'Hz. Adem ile başlayan insanlık serüveni de bu anlaşmazlıklara tanıklık etmiştir.

Allah tarafından, adaletsizliğin zirve yaptığı dönemlerde insanları hakka ve hakikate yönlendirmek için elçiler gönderilmiştir. Bir milletin medeniliğinin seviyesini gösteren ölçütlerin başında gelen adalet, öncelikle görevlendirilen elçiler tarafından uygulanmıştır. Örneği bizzat Hz. Peygamber'in yaşantısında sergilenen adalet, insanlarca saygıyı hak etmekte ve daha uzun ömürlü etkiye sahip olmaktadır.

Hz. Peygamber sonrası Müslüman fikir yapısının yeni oluşmaya başladığı ilk zamanlarda beşerî adaletten ziyade İlahî adalet üzerinde durulmuştur. Bunda İslam dünyasında yaşanan elim olayların ve Emevî hanedanlığının uyguladığı politikanın etkisi büyüktür.

İslam dünyasında hem beşerî hem de İlahî adalete vurgu yapan âlimler de olmuştur. Bunlardan birisi de İmam Mâturîdî'dir. O, fikirsel düzeyde ele aldığı konuları yaşamında pratik etmiştir. Bunun sonucunda da, diğer mezhep ve inanç mensuplarına karşı saygı ve adalet anlayışı içinde hareket etmiştir.

1- "Adalet" ve "Kıst" Kavramları

İslamiyet'in ortaya koyduğu değerler sistemde önemli bir yer tutan "adalet", a-de-lefilinden türeyen soyut bir isimdir. Adalet kavramının anlamları; düzeltme, düz oturma; eğri bir yoldan doğru yola geçme; eş, eşit, denk olma;

¹ Hadduri, Macid, *İslam'da Adalet Kavramı*, trc: Selahattin Ayaz, Yöneliş Yay, İstanbul, 1991, s. 15.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

dengede tutma, tartmadır.²Ayrıca “adalet” taraflı olmama, eşit bir şekilde davranma, denk kabul etmek, hak ve hakikati gözetmek, mantığa dayalı olmak, isabetli ve tutarlı hükümde bulunmak anlamlarına da gelmektedir.³Kur’an’ı Kerim’de de bu anlam çerçevesinde 28 yerde geçmektedir.⁴

Said b. Cübeyr’in, “adl” kelimesinin anlamının ne olduğunu öğrenmek isteyen Halife Abdülmelik’e yazdığı cevabi mektupta adalet kelimesinin farklı anlamlarını şu şekilde ifade etmiştir: Adl dört kısımdır: İlk taşıdığı anlam, “İnsanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmedeceksiniz”⁵ayetinde olduğu gibi Allah’ın emrine uygun olarak karar vermede adalettir. İkinci anlam, “söz söylediğinizde adaletli olun”⁶ayeti gereğince Allah’ın emrine uygun olarak kelamda adalettir. Üçüncü anlam, “o gün hiç kimse başkası için bir şey ödeyemez”⁷ayeti gereğince sebeplere sarılmada adalettir. Sonuncu mana ise “Ama yine de inkâr edenler putları rablerine eş tutuyorlar”⁸ayetinde olduğu gibi Allah’a eş koşmaktan kaçınmakta adalettir.⁹

“Adl”kökü Kur’an’da sadece bir yerde Allah hakkında kullanılmıştır. O da İnfîrât 6-8. “Ey insan! Rabbine karşı seni aldatan nedir? O Rabbin ki, seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi. Seni dilediği en güzel şekil ve biçimde terkip etti”¹⁰ ayetleridir.Adalet formatında ise Kur’an’da yer almamaktadır. “el-Adl” şeklinde En güzel isimleri içerisinde Allah’ın mübalâğa kalıbında sıfat isimlerinden biri olarak zikredilmektedir.¹⁰

Mâtürîdi de “adl” kelimesini Bakara 282. ayette geçtiği üzere tarafların anlaşığı miktara ilave ve eksiltme yapmamak olarak tarif etmektedir. Adl’in temel anlamının ise her şeyi yerli yerine koymak olduğunu belirtmektedir.¹¹

Adalet anlamına gelen bir diğer kelime “k-s-t” fiilinden türeyen “küst” kelimesidir.Bu fiilden bir birbirine zıt anlamları içeren kelimeler türemiştir. Birincisi “küst” kavramıdır. “El-küst” kişinin arkadaşlarından kendi verdiğiğine eşit faydalar elde etmesine yani alışverişteki adalete benzer biçimde, adil olan pay, nasip demektir.İkincisi ise “kast” kelimesidir. “El-kast”, başkasının hakkını almaktır. Yani zulüm yapmaktır.¹²Kavramın bir diğer anlamı ise meyletmektir. Meyil, Hucurât 9.“şüphesiz Allah hakkı yerine getirenleri sever” ayetinde olduğu

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, yy, ts. s. 2838; İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fi Garîbü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts, s. 422,423; Feyrûzâbâdî, Mecdüdîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Hey'et'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitab, Mısır 1979, IV, 13; Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk: Abdülfettah el-Hulû, Kuveyt, 1997, XXIX, 442-445.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s.2838; Zemahşerî, Ebi'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî*, Beyrut, 2003, I-II, 147.

⁴ Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzil-Kur'an'il-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul, 1990, s. 448-449.

⁵ Nisâ, 4/58. Ayrıca bkz. Maide, 5/42; Sâd, 38/22.

⁶ En'âm, 6/152. Karşılaştı: Bakara, 2/220; A'raf, 7/42.

⁷ Bakara, 2/123. Ayrıca bkz. Bakara, 2/48; İnfîtar, 82/19.

⁸ En'âm, 6/1. Ayrıca bkz. En'âm, 6/150.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*,s.2839.

¹⁰ Tirmizî, İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu'l-Kebîr*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, Beyrut 1998, V, s. 486; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*,s.2838.

¹¹ Mâtürîdi, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk: Mecdî Bâsellûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, II, 277.

¹² İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât*, s. 422-423.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gibi hakka doğru olursa adalet olur. Cin 15. "*Hak yoldan sapanlar ise cehennemden yakıtı olurlar*" ayetindeki gibi ise bu defa da zulüm olur.¹³

"Adl" ve "kıst" dışında adaletin her bir yönünü ifade eden pek çok anlamdaş kelime vardır. Bunların en önemlileri: istikâme, vasat, nasib, hisse, mizândır.¹⁴ Konumuzu uzatmamak için bu kavramlara temas etmeyeceğiz.

2- Kur'an'da Allah'ın Adaleti

Kur'an'da Allah'ın adil oluşu, "adl" ve "kıst" yerine daha çok başka kavramlarla ifade edilmiştir. Bu kavramların Allah hakkında taşıdığı anlamları şu şekilde sıralayabiliriz: İlki hak sahiplerine hakkını tastamam vermek;¹⁵ ikincisi tesviye¹⁶ ve ta'dil¹⁷ etmek;¹⁸ sonuncusu ise, tevzîn etmektir.¹⁹

Adalet, Allah tarafından emredilen ilahi bir şarttır.²⁰ Bu şarta önce kendisi uymaktadır. Adil olduğunu, kullarına asla zulüm yapmayacağını Kur'an'da zikretmektedir.²¹ Adaleti uygulamaya ve iyiyi yapmaya yönelik emri din ve irk ayırımı yapmaksızın muhataba, kişiye ve inananlara yöneliktir. Allah'ın adaletinin kapsamı, O'nun, yarattığı her şeye tam ve en iyi niteliğini vermesidir. Yüce Allah adaletini, ilahi bilgisi ve hikmetine göre yukarıdan aşağıya, baştan sona tüm evrende göstermektedir.²²

Kur'an'da doğruluk, hakkaniyet ve ölçülülük gibi dinî ve insanî inançlar Allah'ın Birliği kavramından sonra yer alır. Bunun sebebi ilk olarak bu emirlerin önem ve değeridir. İkinci olarak adalet pek yer vermeyen İslam öncesi sosyal düzene gösterilen bir tepkidir.²³

Yüce Allah, dünyada imtihan için var ettiği insanlara güçleri oranında sorumluluk yüklemiştir. Çünkü verilen imkânlarla, teklif edilen hususlar arasında bir dengeyin olması adaletle daha uygundur. Bakara 286. "*Allah hiç kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemeyiz*" ayeti bu duruma işaret etmektedir. Yazır, ayeti şöyle tefsir etmektedir: "Her sorumluluk ona güç yetirme koşuluna bağlıdır. Fakat yüklenen yükün bu gücü zorlamaması gerekir. Yani her bir bireyin dünyadaki sorumluluğu gücüyle ve kapasitesiyle ölçülmesi gerekir. Bundan dolayı kişilerin gücü ve kapasitesi farklı olduğundan, gücü ve kapasitesi fazla olanların sorumluluk oranları da fazla olacaktır ki, adalet ve hukukun eşitliği de budur."²⁴

Ahret hayatında da insanların eylemlerinin karşılıkları Allah tarafından adaletle verileceği ve asla onlara haksızlık yapılmayacağı belirtilmektedir. "*Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah'ın gerçek vadidir. O,*

¹³ Âlûsî, Ebû Fadl Şihâbuddîn Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'an'il-Azîm ve Seb'îl-Mesânî*, Beyrut, ts., VIII, 107.

¹⁴ Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, s. 22.

¹⁵ Bkz. Rahmân, 55/7; Tâ hâ, 20/50. "O, yarattığı varlıklara, kendisine yönelip ihtiyaçlarını beyan ettiklerinde onlara her şeyi verendir." Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI, 201.

¹⁶ düzgünleştirmek

¹⁷ denkleştirmek

¹⁸ İnfîâr, 82/6-8; Ayrıca bkz. Kehf, 18/37; Kıyâme, 75/4; Şems, 91/7.

¹⁹ Hicr, 15/21; Kamer, 54/49. Tevzîn etmek: Allah'ın her şeyi belirli bir ölçü ve tartıyla yaratıp idare etmesi, var olan her şeyi denge içerisinde tutmasıdır.

²⁰ Nahl, 16/90.

²¹ Âl-i İmr'an, 3/182; Enfâl, 8/51; Hac, 22/10.

²² Bkz. Hicr, 16-25.

²³ Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, s. 22.

²⁴ Yazır, Elmahlı Hamdi, *Hak Dinî Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, II, 997,998.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki, iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin. İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle inkârcıların nasibi kaynar bir içecek ve acı veren bir azaptır."²⁵ ayetinde geçen "bi'l-kâstı" kelimesini Mâturîdi birkaç şekilde ele almıştır. Birincisi "adalet" anlamındadır. Ona göre bu manadaki adalet Allah'ın ödüllendirmesi, öyle yapması gerekli olduğu ve insanlar hak ettikleri için değil, ancak kendisinin bir lütfü ve ihsanı olarak gerçekleşecektir. İkincisi, "Allah'ın iyi iş yapanlara güzel karşılık, kötü iş yapanlara da kötü karşılık vermesi, ahirette dost ile düşmanı ayırmasıdır." Çünkü dünyada nimet vermek açısından dostlar ile düşmanları ayırt etmemiştir. Üçüncüsü, "ölçü ve tartıdır."²⁶ Yani Allah onlara, yaptıkları her çeşit işe, miktar olarak değil, adaletinin gereği uygun bir karşılık verecektir.²⁷

Dünya ve ahiret hayatında insanlara karşı adaletli davranacağını bildiren Yüce Allah, insanlardan da yeryüzünde adaletli olmalarını istemektedir. Bu konuda birkaç ayeti zikretmek faydalı olacaktır:

*"Allah adaleti ve iyiliği emreder; aşırılıktan, kötü işlerden ve azgınlıktan da uzak durmanızı ister."*²⁸ Ayetteki adl, her şeyi yerli yerince koymaktır ki, zulmün zıddıdır.²⁹ Ayrıca adl, verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade etmektedir.

*"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Her hangi bir topluluğa duyduğumuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvaya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*³⁰ Allah için adalet, rıza ve kırgınlık halinde, dosta ve düşmana karşı yerine getirilmelidir. Hakkı adil olarak söylemek ise takvaya daha uygundur.³¹

*"Yaratıklarımız içinde öyle bir millet var ki, Hakk'a çağırır, Hakk ile adalet ederler."*³²

3-Hz. Peygamber'de Adalet Örnekleri

Allah, Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygamberi, beşeri yönünü önceleyerek insanlara model olarak sunmaktadır. *"De ki: Ben kendim için, Allah'ın dilediği dışında ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Şayet gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım, başıma kötülük de gelmezdi. Ben yalnızca inanan kimseler için uyarıcı ve müjdeleyiciyim."*³³ Mâturîdi ayeti; *"Ben sizin için geleceğe dair fayda ve zararı bilmiyorum. Eğer sizin için gaybı biliyor olsaydım, beni tasdik eder ve bana iman ederdiniz. Ben de Allah katında O'na iman etmeniz ve beni tasdik etmenizden çok faydalanırdım. Reddetme ve yalanlamaktan kaynaklanan kötülük de başıma gelmezdi"*³⁴ şeklinde yorumlamaktadır.

²⁵ Yunus, 10/4.

²⁶ *"Kıyamet günü doğru teraziler kurarız."* Enbiya, 21/47; *"O gün amelleri tartacak terazi haktır."* A'raf, 7/8. gibi ayetler de amellere karşılık vermenin ölçü ve tartıyla yapılacağını vurgulamaktadır.

²⁷ Mâturîdi, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 8-9; Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XI, 66-67.

²⁸ Nahl, 16/90.

²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3117.

³⁰ Mâide, 5/8.

³¹ Mâturîdi, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 476.

³² A'raf, 7/181.

³³ A'raf, 7/188. En'âm, 6/50.

³⁴ Mâturîdi, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 109-110.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Zikri geçen ayet Hz. Peygamber'in üç konuda insanlara model olduğuna vurgu yapmaktadır. İlki, kendisine ve başkasına fayda ve zarar verebilecek kudrete sahip olmadığıdır. Diğer, gayb âlemini bilmediğidir. Sonuncusu geleceği bilmemekle beraber uyarıcı ve müjdeleyici olmasıdır.³⁵ Hz. Peygamber gelecekle ilgili olarak vahiyyle bildirilen konularda uyarma ve müjdeleme eyleminde bulunmuş, davranışları ile örnek bir toplum modeli oluşturmuştur.

Hz. Peygamber'in yaşamı boyunca insanlara örneklik ettiği konuların başında adalet gelmektedir. O, mensubu bulunduğu toplumda belli bir adalet ölçüsünün herkesçe kabul edilmesine dayalı bir düzen kurmayı hedef edinmiştir. O'nun için adalet, olmazsa olmaz bir keyfiyettir. O, zamanının sorunlarını doğruluktan, eşitlik ve hakkaniyetten ayrılmadan ele almış ve çözüme kavuşturmuştur. Veda hutbesindeki: "Gönülden vermedikçe hiç kimse için kardeşinin malını almak helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz"³⁶ çağrısıyla; "Adaletsizlikten kendinizi koruyunuz. Çünkü o, hesap gününde zulme denktir"³⁷ söylemiyle gayri insani davranışlara kayıtsız kalınmaması gerektiğini vurgulamıştır. İslam öncesi toplumda zengin veya itibarlı kimseler hırsızlık yaptığında serbest bırakılırken aynı işi zayıf veya fakir kimseler yaptığında derhal cezalandırılmaktaydı. Adaletten yoksun bu uygulamanın yanlışlığını belirten Peygamber, hırsızlığı yapan kendi kızı bile olsa adaletten asla taviz vermeyeceğini ifade etmiştir.³⁸

Hz. Peygamber, hukukî ve ahlakî dilde ifade edilmiş belirli örneklerle Kur'an'da dile getirilen adalet ilkelerinin anlamına açıklık getirmiştir. Böylece o, adil eylemlerle adil olmayan eylemlerin farkını göstermiştir. Bir de adalet ölçüsünün ne olması gerektiğini belirleyen kurallar koymuştur.³⁹

4-Mu'tezile ve Eş'âriyye'ye göre Adalet

Kabile aidiyeti, Arap toplumunun vaz geçemediği en temel özelliğidir. Bu durum onların, sosyal yaşantı içinde adalet uygulamalarında da kendisini göstermiştir. Adalet, mal ve evlat bakımından güçlü olanın tutumuna göre şekillenmiştir.⁴⁰

Kabilecilik, Hz. Peygamber sonrası İslam dünyasında yaşanan elim olaylarda yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından kurulan Emevî devletinin sultanları da kabilecilik anlayışlarına uygun politikalar yürütmüşlerdir. Başta Hz. Ali taraftarlarına olmak üzere kendi politikalarını beğenmeyen, itiraz ve isyan edenlere karşı baskı, şiddet ve zulme varan eylemler

³⁵ Atay, Hüseyin, "İslam'da Olgun İnsan", *AÜİF Dergisi*, Ankara 1967, c: 15, sayı:1, s.162.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk: Şuayb Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999, XXXIV, 294.

³⁷ Suyûfî, Celâleddîn, *el-Câmiu's-Sağır*, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyyi, Beyrut ts, Hadis No: 135, I, 11.

³⁸ Buhârî, Ebî Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi's-Sahîh*, Kitâbü'l-Hudûd, El-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire H. 1400, IV, 248,249; Müslim, *el-Câmi's-Sahîh*, Kitâbü'l-Hudûd, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyat 1998, s.700.

³⁹ Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, s. 27.

⁴⁰ Arapların toplum yapısını kabileciliğin belirlediği hususunda ayrıntılı bilgi için bkz: Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Rasâilü'l-Câhız er-Rasâilü's-Siyâsiyye*, Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1995, s. 407-460; Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, TDV Yayınları, Ankara, 1997, s. 23,24.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

içerisinde olmuşlardır.⁴¹Bu iseâlimleri, Emevî devletinin uygulamaları neticesinde ortaya çıkan adaletsizliğin kaynağını aramaya sevk etmiştir.

Kur'an'da adalet kavramını oluşturan unsurların ne olduğu veya adaletin dünyada nasıl gerçekleştirileceğini bildiren ölçülerin ayrıntılı bir şekilde bulunmaması, bilim adamlarını adalet standardının ne olması gerektiğinin belirlenmesinde etkili hale getirmiştir. Onlar da Kur'an ve mütevatir haberler ışığında kendilerinden önceki yorumları da dikkate alarak adaletin unsurlarını belirlemeye çalışmışlardır. Bu manada Kelam ekolleri konuya beşerî adaletten ziyade ilahî adalet üzerinden yaklaşmışlardır. Bu yaklaşım tarzı, Müslüman toplumlarda adaletin uygulanmasında ve gerçekleştirilmesinde insanın yetkinliğinin ne olacağı noktasında problemleri de gündeme getirmiştir.

Mu'tezilî âlimler, Şûra 11. "O'na benzer hiçbir şey yoktur" ayetinden hareketle, Allah'ı hiçbir şeye benzetmemişlerdir. Onlar, sadece tevhîd ve adl sıfatlarını eşsizlik belirttiği için kabul etmişlerdir. Tevhîd ve adl sıfatları diğer bütün sıfatları kapsar.⁴² Birlik, Allah'ın tek olarak varlığını belirten bir vasıftır. Adalet ise O'nun özüdür.⁴³İlahî adaletin efdal olduğu konusunda ilahiyatçılarla hemfikirdirler. Her ne kadar adaletin kaynağı vahiy olsa da, akılla da kavranabileceği görüşündedirler. Çünkü insanın doğasında iyi olanı yapma eğilimi vardır.⁴⁴ İnsan akılla adil olan ile olmayanı birbirinden ayırır. Akıl, insanın bilgi edinmesine imkân veren melekedir.⁴⁵

Mu'tezile'yi diğer fırka ve mezheplerden farklı kılan husus Beş Temel Esas (Usûlu'l-Hamse)'i benimsemeleridir. Bu şartlardan belki de en önemlisi Adalet ilkesidir.⁴⁶Onlara göre Yüce Allah adaleti gereği, insanları inanan inananşeklinde ayırma tabii tutmadan hepsine aynı esaslara göre davranmaktadır. Çünkü Allah kullarınafaydasıolmayan bir şeyi yaratmaz. Aksi takdirde hikmete ve adalete aykırı hareket etmiş olur.⁴⁷Bu durumda ise insan baskı ortamında olacağından, insanın özgürlüğündenve seçme hürriyetinden bahsetmek ahlak ve adalet bakımından anlamsız hale gelecektir.⁴⁸

İlahî adaletin karşısında insana bunca değer veren Mu'tezile, fikirlerini hayatta tatbik etme noktasında fazla başarılı olamamıştır. Özellikle mihne

⁴¹ Bkz. Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yayınları, Ankara 2015, s.235-236; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 280 vd.

⁴² Eş'âri, Ebu'l Hasan Alî b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, Mektebetü Nehdati'l-Misriyye, Kahire 1950, I, 218-223.

⁴³Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, s. 69.

⁴⁴Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993, I, 58; Şehristânî, *Nihâhayetü'l-İkdâm*, s. 371.

⁴⁵Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 58.

⁴⁶ Kadı Abdülcebbar, Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Thk. Abdülkerim Osman, Mektebe Vehbe, Kahire 1996, s. 301.

⁴⁷ Eş'âri, *el-İbâne an Usûli'd Diyâne*, Dâr İbn Zeydûn Beyrut ts, s. 57; Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 307-308; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 58.

⁴⁸Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 309.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

döneminde⁴⁹kendileri gibi düşünmeyenlere tahammül etmedikleri gibi adaletten uzak baskıcı bir yöntem izlemişlerdir.⁵⁰

İmam Eş'âri'ye (ö.324/936) göre adalet, beşerin hiçbir şekilde müdahil olmadığı, çerçevesi tamamen Yüce Allah tarafından çizilen ahlakî süreci ifade eden bir kavramdır. Ona göre herhangi bir davranışın adalet olup olmadığını belirleyen bizzat vahiydir. Akıl ise, meselenin iç yüzünün ne olduğunu tam olarak kavrayacak donanıma sahip değildir. Akıl kötü ve adaletsiz olarak gördüğü işler, aslında hikmet ve adaletle uygun olarak meydana gelebilmektedir. Bu nedenle Allah, hiçbir nedenden göstermeksizin yarattığı varlıklara zulüm yapabilir. O'nun bu davranışı adaletle aykırı değildir.⁵¹Bu anlayışa göre Allah, mülkünde kendi arzusundan başka hiçbir ilkeye yer vermemektedir. Ayrıca egemenliğinde ortağı olmadığı için kulları üzerinde hesaba çekilmeksizin her çeşit tasarruf hakkına sahiptir.⁵²

Eş'âri'nin bu yaklaşımı, herhangi bir sebebe bağlı olmadan inkârcıları ve günahkârları bağışlayan; kaliteli hizmet üreten ve iyi karşılık bulmayı hak edenlere de mükâfat yerine ebedî ceza verebilen adaletten yoksun, güvenilmeyen bir Allah imajının doğmasına zemin hazırlamıştır. Böylesi bir Tanrı anlayışına sahip bireyler, sosyal açıdan kimseye güven duymayacakları gibi siyasal gücü elde ettiklerinde zorbalığa yöneleceklerdir.⁵³

Mu'tezilî âlimler tarafından, insanın özgür ve sorumlubir varlık olduğu temellendirilmek için başlatılan ilahî adaletin gerekliliği ilkesi, Eş'âriâlimlerce ilahî otoriteye rakip olarak görülüp dışlanmıştır. Bu da Müslüman toplumlarda ve onların siyasî yaşamlarında tek düzeliğin egemen olmasına ve her türlü adaletsizliğin arkasında bir hikmet aramalarına yol açmıştır.⁵⁴

5- İmam Mâtürîdî ve Adalet Anlayışı

Asıl adı Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî olan Mâtürîdî, bugün Özbekistan'nın sınırları içinde bulunan Semerkant'ın bir mahallesi olan "Mâturid"de doğmuştur.⁵⁵Kaynaklarda ailesi ve soyu hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte Türk asıllı olduğu kabul edilmektedir.⁵⁶Ömrünü Ehl-i sünnet akaidini öğretmek ve savunmak için harcayan Mâtürîdî, 333/944 yılında yaklaşık bir asır süren hayatını doğduğu şehir

⁴⁹Abbasi halifeleri Me'mun, Mutasım ve Vâsık dönemlerinde halku'l-Kur'ân konusunda bazı âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen isimdir.

⁵⁰Akbulut, Ahmet, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 167; Bozkurt, Nahide, *Mu'tezi'nin Altın Çağı – Me'mun Dönemi-*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, 104-105.

⁵¹Eş'âri, *el-İbâne an Usûli'd Diyâne*, s. 55-56.

⁵²Eş'âri, *el-İbâne an Usûli'd Diyâne*, s. 55-56; Şehristânî, Ebi'l-Fettah Muhammed, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, Kahire ts, s. 410; Bâkallâni, Kadı Ebûbekr Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd li Kavâid'it-Tevhîd*, Dâru't-Tabâkati'l-Muhammediyye Kahire 1986, s.342.

⁵³Güler, İhâmi, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 156.

⁵⁴Güler, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, s. 74,79.

⁵⁵Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev: Sığatullah Kaya, Çelik Yayınevi, İstanbul 2011, s.197.

⁵⁶Topaloğlu, Bekir, "Ebû Mansur el- Mâtürîdî", *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara 2009, s. 18,19.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olan Mâtürîdî'de kaybetmiştir. Mezarı Semerkand şehrinin Çakerdize mahallesinde bulunmaktadır.⁵⁷

Mâtürîdî'nin doğduğu yıllarda Abbasi hanedanlığının zulmüne maruz kalan Mu'tezile, Haricilik, Mürcie, İsmaililik ve Zeydilik gibi nice siyasi ve itikadi mezhep, kendilerini merkezi otoritenin zayıfladığı bu coğrafyada ifade etmeye çalışmışlardır.⁵⁸Bu ekollerin içinde Mâtürîdî'nin fikir dünyasında, Türklerin hâkimiyeti altında olan bölgelerde en yaygın ve etkin olan Mürcie ve Hanefilik etkili olmuştur.⁵⁹

Hanefi mezhebinin üçüncü kuşak âlimlerinden olan Mâtürîdî, eğitimini "Dâru'l-Cüzcâniyye" medresesinde ders veren Ebû Nasr el-İyâzî'den tamamlamış, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunun yanında o, siyaset ve devlet adamlarıyla iyi ilişki içinde olmamıştır. Zalim olduğu kesin bir şekilde bilinen döneminin yöneticisine adil diyen, bundan dolayı da zulmü adaletle vasıflandıran kimsenin küfre girdiği yolunda kanaat belirtmesi⁶⁰ etkili olsa gerektir.

Mâtürîdî'nin adalet anlayışının ne olduğunu belirlemek için, onun Allah'ın adaletini konu edinen ayetleri nasıl yorumladığına bakmak yeterli olacaktır. Ona göre Allah'ın insanlara olan merhametin göstergesi adaletli davranmaktır. Örnek olarak o, Mümtahine 8. "Allah din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı men etmez. Allah adaletli davrananları sever." ayetini "İhtimaldir ki ayette yasaklanmayan şey doğruluktur, doğruluk ise adaletten başka bir şey değildir. Bu da dost ve düşman ayrımı yapmadan uygulanmalıdır"⁶¹ şeklinde yorumlamıştır. Mâide suresi 8. ayetini de "düşmanlık yapabilecek konumda iken bile adaletin terk edilmesini ayet helal görmemektedir"⁶² diye izah etmiştir.

Mâtürîdî'ye göre, Allah kendisini mecbur kılacak hiçbir otorite ve ilke bulunmamasına karşın adalet ve hikmetten uzak olarak asla kullarına zulmetmez. Bu durumu bizzat kendisi tarafından konulmuş bir ilkenin neticesidir.⁶³Mâtürîdî, dünyadaki sorumluluğu konusunda, insanı anlamsız hale getiren Cebriyye'yi şiddetle eleştirmiştir. Bu eleştirisini gündelik hayattaki gözlemlerinden elde ettiği verilere dayandırmaktadır. Ona göre insanın imtihan dünyasında özgür ve sorumluluk sahibi olmasınisteyen ve emreden Allah'tır.⁶⁴

Mâtürîdî'ye göre, beşer tarafından gerçekleştirilen iyi veya kötü bütün fiillerin yaratıcısının Allah olması, insanları yaptıkları eylemlerin sorumluluğundan kurtarmaya yetmeyecektir.⁶⁵ Ona göre, her ne kadar insan fiillerinin var edicisi Allah olsa da, hakiki manada kullara kendi eylemlerinsorumluğu yüklenebilir. Bu husus, aklen ve naklen

⁵⁷ Kutluboğa, Zeynüddin Kâsım, *Tâcü't-Terâcim*, nşr. İbrâhim Sâlih, Beyrut 1992, s. 200; Taşköprüzâde, Ahmed Efendi, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, Musul 1961, s. 56.

⁵⁸ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 156-158.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 168-192.

⁶⁰ Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 2016, s. 243.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 614,615.

⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 476.

⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 344-346.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 359-360.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 360.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sabittir. Aksini iddia edenlerin atçılıkları yüzünden ve sorumluluk yüklenmekten kaçınmak istemelerinden bunu yapmaktadırlar.⁶⁶

Mâtürîdî, Allah ile ilintilendirilen adaleti dünyada tüm insanlara yayarak yaratılış, fitrat ve cins açısından herhangi bir fark görmez. Bu anlayış ise insana, insan olduğu için değer vermenin doğal bir sonucudur. Bu adalet anlayışıyla o, Ehl-i Kitap ile İslam dünyasındaki mezhep mensuplarına karşı saygılı ve adaletli bir dil kullanmıştır. Kendi düşünce yapısına uymayan fikirleri doğrudan reddetmek yerine, o düşünceleri delillerle ve akli çıkarımlarla çürütme yoluna gitmiştir.⁶⁷

İnsan anlamaya başladığı zaman adaletin ve dürüstlüğün ne olduğunu daha iyi kavrayacaktır. Aksi takdirde kelime ve kavramların silahtan daha tehlikeli olabileceğini gözden kaçırmış olacaktır. Bir kimseyi veya grubu anlamaya çalışmadan mahkûm etmek, bir anlamda ölüme mahkûm demektir. Cahil bir insanın, iç yüzünü bilmediği herhangi bir konuda adaletli çıkarımda bulunması veya davranması ihtimal dışıdır. Böyle bir durumda yapılması gereken şey konuşmak yerine susmak olmalıdır. Böyle bir tavır Mâtürîdî’de görmekteyiz. O, En’âm 159. ayetiyle ilgili şöyle yorum yapmıştır: “Dinlerini paramparça edenler vardır. Bunların ise kâfirler, ehl-i dalâl, Harûriyye, Yahudiler ve Hıristiyanlar olabileceğine dair çıkarımda bulunulmaktadır. Biz ise onların kim olduğunu bilmemekteyiz. Bu konuda delil teşkil edecek kesin bir bilgimiz de yoktur.”⁶⁸Bu sözlerle onun, açıkça hakkında bilgi sahibi olmadığı ve gelen rivayetlerle de belli bir kanaate varamadığı konularda tavrı almaktansa susmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁹

Mâtürîdî, benzer tavrı Sabîilerle ilgili ayetin yorumunda sergilemektedir. Bakara 62. ayetin yorumunda öncelikli olarak onlar hakkında verilen bilgileri sıralar: “Sâbîiler, meleklere ve yıldızlara tapan ve Zebur okuyan bir kavimdir. Sâbîiler, Mecusiler ile Hıristiyanlar veya Yahudiler ile Mecusiler arası bir kavimdir. Zındıkların yolunu takip eden, iki ilah kabul eden kavimdir.” Son olarak onlar hakkındaki kendi düşüncesini aktarır: “Onlara ait bir kitab yoktur, bizim onlar hakkında bir bilgimiz de yoktur.”⁷⁰

Kendilerine kitap verilenlerden maksatın Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğunu belirten Mâtürîdî, onları yalnızca kendilerine gönderilmiş elçilere inanan, ancak kutsal kitaplarında sonradan gelecek olan elçinin vasıfları zikredilmesine rağmen büyüklük taslamaları sebebiyle onları yalanlayanlar olarak tanımlamaktadır.⁷¹O, Nisasuresinin 150-151. ayetlerine dayanarak peygamberlerin bir kısmını kabul etmeleri bir kısmını reddetmeleri açısından Ehl-i Kitap mensuplarının kâfir olduğunu zikretmiştir.⁷²

Mâtürîdî, Allah’a ve O’nun elçilerinden bir kısmına inanmalarından dolayı Ehl-i Kitap’a iyi davranılması gerektiğini söyler. Onlara karşı haksızlıktan uzak durarak akıl ve mantık ölçüğünde, ilahî vahyin ve son elçinin gönderiliş

⁶⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 359.

⁶⁷ Sarıkaya, M. Saffet, “Mâtürîdî’nin Din Anlayışında Hoşgörü”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, c: 3, sayı: 2, Ankara 2010, s. 156.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, IV, 332.

⁶⁹ Sarıkaya, M. Saffet, “Mâtürîdî’nin Din Anlayışında Hoşgörü”, s. 158.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, I, 485. Peygamberlere gönderilen kitaplar için bkz. Altuntaş, Mehmet, “Kur’an’da Peygamberlere Gönderilen ‘Suhurlar/Kitaplar’ Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, c: 11, sayı: 12, Ankara 2016, ss. 1-24.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, I, 530.

⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 635-636.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gerekçesine aykırı düşmeyecek şekilde bir tavır sergilenmesini tavsiye etmektedir.⁷³

Mâtürîdî, en büyük eleştiriyi özellikle de âlem ve insan fiilleriyle ilgili görüşlerinden dolayı, Kâbî'nin de mensubu olduğu Mu'tezile'ye yapmıştır. Hz. Peygamber'e nispet edilen "Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir" sözüne dayanarak Mu'tezile'yi Mecûsilere benzetmiştir. O, bu benzerliği şu sözlerle dile getirmiştir: "Mutezile mensupları, buldukları toplumda iki temel özellikleriyle tanınırlar. İlki onlara bakanlar tarafından, yaratılışlarından dolayı görülebilen soluk benizlilik; diğeri Mecûsilerin uğrak yeri olan hanlara gitmeleri; her iki gurubunda yaşadıkları İslam diyarlarını İslam yurdu olarak görmemeleridir."⁷⁴ Mu'tezile'yi eleştirmesine rağmen din içindeki yorum farklılıklarını dalâlet kavramıyla açıklamadığından onları İslam dairesi içinde değerlendirmiş ve onları tekfir etmekten kaçınmıştır.⁷⁵

Görüşlerini kendisine referans aldığı Mürcie'ye ve İmam Azam'a karşı ise Mâtürîdî, savunmacı bir yöntem uygulamıştır. Bu yöntem, irca konusuna yaklaşımında rastlamaktayız. O, bazı durumlarda olumsuz anlam taşıması söz konusu olabilecek "ircâ" kavramının, biri övülen diğeri kötülünen iki anlamı olduğunu vurgulamıştır. Övülen "ircâ'yı" Nisâ 48. "*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bunun dışındakilerini dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.*" ayetini delil olarak "büyük günah işleyenler hakkındaki hükmü Allah'a bırakanlar" olarak açıklar. Kötülünen "ircâ'yı" ise, "eylemleri Allah'a havale ederek, o eylemlerde insanın davranış ve tedbirini ortadan kaldıran cebir" diye izah eder.⁷⁶

Mâtürîdî'ye göre, nasıl ki inanmayanlar İslam'a girmeye zorlanamazsa, İslam'a girdikten sonra dini ritüelleri yapıp yapmama konusunda da zorlanmamalıdır.⁷⁷ Çünkü baskı ve zulümle iradenin tercihine dayanmayıp zorla yerine getirilen dindarlığın inkârdan hiçbir farkı olmayacaktır. Hac 78. "*Allah din konusunda size yük yüklememiştir*" ayetin yorumunda Mâtürîdî; "gerçek ile yanlış birbirinden ayrılmıştır, gerçek bilgidен haberdar edildikten sonra artık hiç kimse iradesine baskı yapılarak İslam'ı kabul etmeye zorlanmamalıdır"⁷⁸ açıklamasında bulunur.

Adaletli bir yönetim anlayışı, eşitlik, sorumlulukları üstlenme ehliyeti ve kamu görevlerinde bu ehliyetin dikkate alınması sağlıklı bir toplum yapısının tesis edilmesi için en hayati ilkelerdendir. Mâtürîdî de bu ilkenin Müslüman toplumunda uygulanmasını önemsemektedir. O, "*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...*"⁷⁹ ayetindeki çağrının, Müslüman yöneticilere yapıldığını iddia etmektedir. Ayetteki "emanetlerin ehline verilmesi" ifadesinin inanç farklılığını gözetmediğini, uzman olanın tercih edilmesi gerektiğini vurguladığını beyan etmektedir.⁸⁰

⁷³Hanefi Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1995, s.121-122.

⁷⁴Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 501-504.

⁷⁵Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 157.

⁷⁶Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, s. 202,203; Ayrıca bkz. Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 275.

⁷⁷Bakara, 2/256. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 239.

⁷⁸Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 240.

⁷⁹Nisâ, 4/58. Ayrıca bkz. Ahzâb, 33/72.

⁸⁰Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 222-223.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sonuç

Älemdeki her şeyi dengede tutan ölçek, adalettir. Ancak eylemlerini özgür iradesiyle yapan ve bundan dolayı da dünyada düzensizliğe sebep olan insan hariçtir. Davranışlarıyla yeryüzündeki ilk düzensizliğin müsebbipleri olan Adem ve Havva, Allah'ın ilahi kelamıyla düzeltilmişlerdir. İnsanlar eliyle bozulan adaletin yeniden tesis edilmesi tüm peygamberlerin misyonu olmuştur. Peygamberlerden sonra bu vazife, Allah'ın kelamına sahip ve ona muhatap olan tüm Müslümanlara aittir. Kur'an'ın kurucu ilkeleri esas alındığı takdirde, olağanüstü durumlar dışında İslam hayatı, adaleti, özgürlüğü ve barışı esas aldığı görülecektir. İlahi vahyin ilk uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'in asıl görevinin tebliğ olup, dinde hiç kimseye zorlamada bulunarak adaletsiz bir uygulamanın içinde olmaması da bu hususu destekler niteliktedir.

İslam dünyasında ortaya çıkan problemlere çözüm bulmak için âlimler büyük bir çabanın içinde olmuşlardır. İnsanın özgürlüğünü ortadan kaldırarak yeryüzündeki bütün adaletsizlikleri Allah'a yükleyen Cebriye'ye karşı Mu'tezile, Allah'ın adaletsiz eylemler içinde olamayacağını savunarak, tüm kötülükleri ve adaletsizlikleri insana atfetmiştir. Ancak söylemleri ile eylemleri birbirine uymamıştır. Özellikle "mihne" döneminde siyasilerden de güç alarak kendileri gibi düşünmeyenlere zulme yapmışlardır. Eş'âri ve müntesipleri ise Mu'tezili fikirleri eleştirmek ve onlar gibi düşünmediklerini ortaya koymak için adımlar atmışlardır. Özellikle Allah'ı tenzih etmek adına, O'nu nerede ve ne zaman ne yapacağı belli olmayan bir varlık durumuna getirmişlerdir. Güvenilmeyen bir yaratıcıya inanan insanlar da doğal olarak başkalarına güven vermeyecektir.

İnsanın, kaliteli, etkin, örnek bir insan olabilmesi için adil olması zorunludur. Bu düstura göre hareket eden Mâtürîdî, her ne sebeple olursa olsun kendi gibi düşünmeyenleri ötekileştirmemiştir. Farklı fikre veya inanca sahip insanlarla mücadelesi fikirsel düzlemde gerçekleşmiştir. O, insanların yaşam alanlarını daraltmayı hatta yok etmeyi düşünmenin ve bu yönde davranışlar sergilemenin İslamlaşma sürecinde hiçbir kazanım sağlamayacağını çok iyi anlamıştır.

Din-insan ilişkisinde çift yönlü belirleyici ilke adalet temelli özgürlüktür. Mâtürîdî'ye göre kişi İslam dinine girecekse bunu özgür iradiyle gerçekleştirmelidir. Bir insan İslam'ı din olarak seçmese dahi kendisine adalet ölçüğünde davranılmalıdır. Ayrıca görev vermede inançtan ziyade uzmanlık ve liyakat ilkeleri esas alınmalıdır. Aksi durum İslam toplumunun felaketine yol açacaktır.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzı-Kur'an'il-Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk: Şuayb Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999.

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yayınları, Ankara 2015.

..... *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, Otto Yayınları, Ankara 2017.

Altuntaş, Mehmet, "Kur'an'da Peygamberlere Gönderilen 'Suhuflar/Kitaplar' Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, c: 11, sayı: 12, Ankara 2016, ss. 1-24.

Âlûsî, Ebû Fadl Şihâbuddîn Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'an'il-Azîm ve Seb'il-Mesânî*, Beyrut ts.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

- Atay, Hüseyin, "İslam'da Olgun İnsan", *AÜİF Dergisi*, Ankara 1967, c: 15, sayı: 1, ss. 155-171.
- Bâkılânî, Kadı Ebûbekr Muhammed, *Kitâbü't-Temhîd li Kavâid'it-Tevhîd*, Dâru't-Tabâkati'l-Muhammediyye, Kahire 1986.
- Bozkurt, Nahide, *Mu'tezi'nin Altın Çağı-Me'mun Dönemi-*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.
- Buhârî, Ebî Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi's-Sahîh*, Kitâbü'l-Hudûd, El-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire H. 1400.
- Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yay., Ankara 2016.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Resâilü'l-Câhız er-Rasâilü's-Siyâsiyye*, Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1995.
- Ebû Hanife, Numan b. Sâbit, "el-Fıkhu'l-Ekber", *İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri*, çev: Mustafa Öz, İfav Yay., İstanbul 2011.
- Eş'âri, Ebu'l Hasan Alî b. İsmâil, *el-İbâne an Usûli'd-Diyane*, Dâr İbn Zeydün, Beyrut ts.
- .....*Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn*, Mektebetü Nehdati'l-Misriyye, Kahire 1950.
- Feyrûzâbâdî, Mecdüdîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-Muhîd*, Hey'et'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitab, Mısır 1979.
- Güler, İlhamî, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.
- Hadduri, Macid, *İslam'da Adalet Kavramı*, trc: Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, yy, ts.
- İşfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Kadı Abdülcebbar, Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Thk. Abdülkerim Osman, Mektebe Vehbe, Kahire 1996.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yayınları, Ankara 2002.
- Kutluboga, Zeynüddin Kâsım, *Tâcü't-Terâcim*, nşr. İbrâhim Sâlih, Beyrut 1992.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtü Ehli's-Sümme*, thk: Mecdi Bâsellûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- .....*Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. B. Topaloğlu-M. Aruçi, İsam Yayınları, Ankara 2003.
- Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev: Sığatullah Kaya, Çelik Yayınevi, İstanbul 2011.
- Müslim, *el-Câmi's-Sahîh*, Kitâbü'l-Hudûd, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyat 1998.
- Özcan, Hanefî, *Mâturîdî'de Dinî Çoğulculuk*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1995.
- Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, TDV Yayınları, Ankara 1997.
- Sarıkaya, M. Saffet, "Mâturîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, III/2, Güz 2010, ss. 145-164.
- Şehristânî, Ebî'l-Fettah Muhammed, *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, ys., Kahire ts.
- .....*el-Milel ve'n-Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993.
- Suyûtî, Celâleddîn, *el-Câmiu's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Taşköprüzâde, Ahmed Efendi, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, ys., Musul 1961.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Tirmizî, İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu'l-Kebîr*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, Beyrut 1998.

Topaloğlu, Bekir, "Ebû Mansur el- Mâturîdî", *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara 2009.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdülfettah el-Hulû, Kuveyt 1997.

Zemahşerî, Ebi'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf, Dâru Ahyâi't-Türâsi'l-Arabî*, Beyrut 2003.